

<http://dx.doi.org/10.18778/0208-6050.94.03>

MICHAŁ SIERBA
(UNIWERSYTET ŁÓDZKI)*

W sprawie nadania praw miejskich Tykocinowi w XV w.

Dziś Tykocin to miasteczko leżące w powiecie białostockim w województwie podlaskim. Mimo że pierwsze źródła pisane na temat Tykocina pochodzą dopiero z XV w., jego historia sięga w głąb epoki średniowiecza. Jest to związane z grodem mazowieckim nazwanym Tykocin I – leżącym 3 km na południe od dzisiejszego miasta. Gród ten był wykorzystywany między XII a XIII (XIV?) w.¹ Część badaczy zajmujących się dziejami Tykocina wiąże go z powstaniem późniejszej osady – tam, gdzie dziś znajduje się miasto². Niektórzy wysnuli hipotezę łączącą powstanie Tykocina jako osady z zawarciem unii polsko-litewskiej

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Nowożytnej.

¹ K. Bieńkowska, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne w dorzeczu Górnej Narwi w świetle źródeł archeologicznych*, [w:] *492 rocznica urodzin województwa podlaskiego: referaty z sesji historycznej, Tykocin, 3 września 2005 r.*, red. B. Pacholska, Białystok 2006, s. 18–19; U. Stankiewicz, *Tykocin – początki miasta*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 2005, z. 1, s. 167; eadem, *Tykocin nad Narwią od średniowiecza do końca XVI w.*, [w:] *Narew w dziejach i współczesności Mazowsza i Podlasia*, red. A.C. Dobroński, W. Grębecka, Łomża 2004, s. 176. Niektórzy badacze datują go już na XI w. A. Kamiński, *Z badań nad pograniczem polsko-rusko-jaćwieskim w rejonie rzeki Sliny*, „Wiadomości Archeologiczne” 1956, z. 2, s. 143; Z. Kosztyla, *Z dziejów zamku tykocińskiego*, „Białostoczyna” 1986, nr 1, s. 14.

² W związku z Tykocinem I pojawiają się kontrowersje w dwóch kluczowych kwestiach. Pierwszą z nich jest powód opuszczenia grodu i podgrodzi przez ludność, drugą – próba odpowiedzi na pytanie, czy istnieje ciągłość osadnicza między Tykocinem I a późniejszym miastem? W tych rozważaniach najważniejsze jest rozwiązanie drugiego problemu. Aleksander Kamiński sugeruje, że istnienie grodu przerwała jakaś katastrofa. Wysuwa ten wniosek na podstawie badań archeologicznych, które wykazały ślady pożaru. Uważa, że wyludnienie okolicznych grodów, w tym Tykocina I, było skutkiem najazdów litewskich. Według badacza ciągłości osadniczej między grodziskiem a Tykocinem nie było. A. Kamiński, *op. cit.*, s. 141, 160. Urszula Stankiewicz zaś przedstawiła hipotezę zgoła odwrotną. Także na podstawie badań archeologicznych uznaje, że skoro nie stwierdzono na stanowisku Tykocin I żadnych znalezisk broni lub jej fragmentów, mieszkańcy porzucili gród i podgrodzia nie w wyniku walk. Badaczka sądzi, że brakuje też przesłanek do twierdzenia, by ludność opuściła Tykocin I w pośpiechu. Sugeruje, że to powody ekonomiczne skłoniły mieszkańców do przeniesienia swych domostw na miejsce dzisiejszego miasta. Zmiana miejsca zamieszkania miała nastąpić pod koniec XIII w. U. Stankiewicz, *Tykocin – początki miasta...*, s. 167; eadem, *Tykocin nad Narwią...*, s. 176.

w Krewie w 1385 r. Miały wówczas powstać dogodne warunki do rozwoju handlu między tymi krajami. Tykocin miał wtedy leżeć na szlaku łączącym Wilno z Mazowszem i Koroną³. Na przełomie XIV i XV w. na wyspie na Narwi niedaleko Tykocina powstał warowny gród⁴.

Najwcześniejsze zachowane źródła pisane na temat Tykocina pochodzą z lat 1423–1425. Pierwsze z nich dotyczy nadania 22 marca 1423 r. młyna *in oppido Thikocino* Henrykowi Szmeythowi z Torunia przez księcia mazowieckiego Janusza I Starszego⁵. Drugą wzmiankę źródłową odnoszącą się do Tykocina datuje się na 5 kwietnia 1424 r.⁶ Książę Janusz I ustanowił wtedy wójtostwo w Tykocinie, które nadał Piotrowi z Gumowa. Dokument ten znamy z dwóch kopii z 1785 r. znajdujących się w tzw. Tekach Naruszewicza w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie⁷. Rok później, 28 czerwca 1425 r., książę Janusz I nadał Tykocinowi prawa miejskie. Miały być one wzorowane na Łomży, która rządziła się prawem chełmińskim. Piotr z Gumowa najprawdopodobniej w dalszym ciągu był wójtem. Nie znamy dokładnej treści tego dokumentu. Zachował się on jedynie w formie streszczenia w tzw. Metryce Księstwa Mazowieckiego⁸.

³ J. Baranowski, *Tykocin*, Kraków 1971, s. 5–6; Z. Kosztyła, *op. cit.*, s. 14. Teza mówiąca, że Tykocin leżał na ważnym szlaku handlowym, jest chyba dla tego okresu przedwczesna, gdyż tzw. Witoldowa Droga zaczęła biec przez Tykocin dopiero po 1520 r. J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta: z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią*, Białystok 2000, s. 31, 92. Wcześniej przez Tykocin przechodziła zapewne mniej ważna droga z przeprawą na Narwi, która dopiero w dalszym swym biegu dochodziła do głównego szlaku.

⁴ M. Gajewska, J. Kruppé, *Archeologia w sukurs historii, czyli badania na tykocińskim zamku*, „Z Otchłani Wieków” 1973, R. XXXIX, nr 4, s. 266–267; A. Gruszecki, *Metoda i wyniki badań fortyfikacji bastionowej zamku w Tykocinie*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1966, t. XII, cz. I, s. 22–23; W. Kochanowski, L. Lebedzińska, W. Paszkowski, *Osiągnięcia Polski Ludowej w zakresie ochrony zabytków na Białostoczczyźnie*, „Rocznik Białostocki” 1965, t. V, s. 299; L. Lebedzińska, W. Paszkowski, *Tykocin*, Białystok 1964, s. 17–18.

⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], Metryka Koronna [dalej: MK], sygn. MK3, k. 30v.

⁶ Niektórzy autorzy przedstawiają inną datę dzienną: 24 marca (J. Jarnutowki, *Tykocin, Miasto dawnej ziemi bielskiej*, „Biblioteka Warszawska” 1885, t. IV, s. 166–167) i 3 kwietnia (M. Radoch, *Kilka uwag o konfliktach na pograniczu litewsko-mazowieckim i litewsko-krzyżackim w latach 1401–1426 (w świetle źródeł krzyżackich)*, [w:] *Szkice z dziejów społeczno-gospodarczych Podlasia i Grodzieńszczyzny od XV do XVI w.*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2005, s. 29).

⁷ Biblioteka Czartoryskich, Teki Naruszewicza, t. XIV, s. 81–83, 89–91. Zbigniew Romaniuk wydał drukiem ten dokument na podstawie wspomnianych kopii: Z. Romaniuk, *Tykocin w XV w.*, [w:] *Małe miasta. Przestrzenie*, red. M. Zemło, Supraśl 2003, s. 292–293. W tzw. Metryce Mazowieckiej także zachowała się wzmianka o nadaniu wójtostwa Piotrowi z Gumowa. AGAD, MK, sygn. MK3, k. 38.

⁸ AGAD, MK, sygn. MK 333, k. 17v. Źródło to zostało wydane drukiem w: *Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV do XVI w.*, wyd. A. Włodarski, t. I, Warszawa 1918, s. 19.

Latem 1425 r. Tykocin z okolicą został zajęty przez wojska litewskie księcia Witolda i włączony w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego. Było to związane z konfliktem Janusza I z Witoldem o ziemię drohicką. Historia sporu zaczęła się na przełomie 1389 i 1390 r., gdy Witold, ówczesny książę brzesko-grodzieński, po nieudanej próbie zdobycia zamku w Wilnie uciekł z rodziną do Krzyżaków. Dzięki temu bez rozlewu krwi mogli oni rozszerzyć swoje wpływy o Litwę brzesko-grodzieńską. W ciągu 1390 r. wojska polsko-litewskie odzyskały wszystkie znajdujące się na tych terenach zamki. Wyjątek stanowiła ziemia drohicka, która najprawdopodobniej za udzieloną pomoc w jej odbiciu została nadana księciu Januszowi I⁹. Ziemia drohicka znajdowała się w ręku Mazowszan do czasu pogodzenia się księcia Witolda z Jagiełłą. Wiadomo, że Witold władał ziemią drohicką już w 1405 r., bo z tego okresu pochodzi jego pierwsze znane nadanie na tych terenach po utraceniu ich w 1390 r.¹⁰ Jan Tyszkiewicz pisał jednak, że „książę Janusz I miał nadal jakieś uprawnienia nad środkowym Bugiem, ponieważ dokonywał nadań dóbr pod Drohiczynem i Mielnikiem. Istnieją wobec tego przypuszczenia, że książę mazowiecki dzierżył ziemię drohicką tytułem zastawu lub pełnił funkcję namiestnika (starosty) hospodara z ramienia Witolda”¹¹. Od 10 lipca 1425 r. przebywający w Mielniku książę Witold nadzorował zajmowanie Tykocina i Łopuchowa. W liście skierowanym do Janusza I z 6 stycznia 1426 r. pisał, że przed 1390 r. te dwie miejscowości należały do Litwy. Była to oczywista nieprawda. Jako powód zajęcia Tykocina i Łopuchowa podał bezprawne nadania czynione przez Janusza I w ziemi drohickiej¹².

Dnia 31 grudnia 1425 r.¹³ w Trokach książę Witold potwierdził Piotrowi z Gumowa wójtostwo tykocińskie¹⁴. Zbigniew Romaniuk uważa, że Witold zro-

⁹ M. R a d o c h, *W sprawie daty nadania przez Władysława Jagiełłę ziemi drohickiej księciu mazowieckiemu Januszowi I*, [w:] *Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny od XIV do XVI w. Prace ofiarowane profesorowi Antoniemu Czacharowskiemu w siedemdziesięciolecie urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2002, s. 11–12, 20.

¹⁰ M. R a d o c h, *Kilka uwag...*, s. 13.

¹¹ J. T y s z k i e w i c z, *Książęta mazowieccy na Podlasiu (1385–1440). Od unii krewskiej do Kazimierza Jagiellończyka*, „Rocznik Mazowiecki” 2005, t. XVII, s. 31.

¹² M. R a d o c h, *Kilka uwag...*, s. 27–29.

¹³ Oryginał dokumentu zawiera datę z poniedziałku dnia św. Sylwestra 1426 r.: AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, nr 815. Władysław Semkowicz i Jerzy Ochmański stwierdzają, że dokument został wydany 31 grudnia 1425 r. Tłumaczą swój pogląd tym, że ostatni dzień grudnia tego roku wypadł w poniedziałek, tak jak w oryginalnym dokumencie. Uważają, że książę Witold rozpoczął nowy rok od 25 grudnia, stąd w źródle rok 1426. Pogląd ten jest zgodny z prawdą. *Nieznane nadania Witolda dla osób prywatnych*, oprac. W. Semkowicz, „Ateneum Wileńskie” 1930, R. VII, z. 3–4, s. 854–855; *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430*, wyd. J. Ochmański, Warszawa–Poznań 1986, s. 153–154. W źródłach, literaturze i edycjach źródłowych można spotkać błędną datę 31 XII 1426 r.: AGAD, Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego „Kapicjana” [dalej: Kapicjana], sygn. 41, s. 594; *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum. Scripturarum et monumentarum quaecunque in archivo*

bił to za jego pomoc udzieloną podczas przejmowania Tykocina¹⁵. W dokumencie nie było wzmianki o wcześniejszym przywileju Janusza I. Może to sugerować, że nie było to potwierdzenie dawniejszego przywileju, a nowe nadanie. Wbrew obiegowej opinii w dokumencie nie ma mowy o nadaniu prawa miejskiego przez księcia Witolda ani o zmianie prawa z chełmińskiego na magdeburskie. Dokument dotyczył tylko Piotra z Gumowa jako wójta tykocińskiego.

W 1433 r. wielki książę litewski Zygmunt Kiejstutowicz nadał Tykocin Janowi Gasztołdowi. Ten na zamku smoleńskim 5 lutego 1436 r. potwierdził Piotrowi z Gumowa wójtostwo tykocińskie. J. Gasztołd zachował także dawne postanowienia lokacyjne¹⁶.

Początkowo Tykocin należał do parafii w Wiźnie w biskupstwie płockim. Parafia tykocińska pw. św. Trójcy, św. Anny i św. Mikołaja została ufundowana w 1437 r. przez J. Gasztołda. Ten dokument był jednak najprawdopodobniej jedynie poszerzeniem wcześniejszej fundacji, którą według wizytacji z 1717 r. miał ustanowić Władysław Jagiełło¹⁷. Wskazuje to na powstanie parafii tykocińskiej między zajęciem miejscowości przez Litwinów a śmiercią króla Władysława, czyli na lata 1425–1434¹⁸. Po zagarnięciu Tykocina przez Wielkie Księstwo Litewskie miasto zostało włączone do diecezji łuckiej¹⁹.

W latach 1440–1444 władzę na Podlasiu dzierżył książę mazowiecki Bolesław IV. Po zabójstwie Z. Kiejstutowicza (1440) na Litwie doszło do sporów

regni in arce cracoviensi continentur, wyd. E. Rykaczewski, Paryż 1862, s. 358; K. Stroń-czyński, *Wzory pism dawnych w przerysach wystawione i objaśnione drukowaniem ich wyczytaniem*, cz. I, Warszawa 1839, s. 57; B. Chlebowski, *Tykocin*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, F. Sulimierski, W. Walewski, t. XII, Warszawa 1892, s. 696; J. Jarnutowski, *op. cit.*, s. 167. Ignacy Daniłowicz wydał polskie tłumaczenie tego dokumentu pod datą 1426 r. I. Daniłowicz, *Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów*, t. II, Wilno 1862, s. 92.

¹⁴ *Vitoldiana...*, s. 153–154.

¹⁵ Z. Romaniuk, *op. cit.*, s. 279.

¹⁶ AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, nr 780; AGAD, Kopicjana, sygn. 41, s. 551; *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum...*, s. 358; Z. Romaniuk, *op. cit.*, s. 282–283.

¹⁷ S. Jamiołkowski, *Tykocin*, „Przegląd Katolicki” 1879, nr 41, s. 662–663.

¹⁸ Józef Maroszek sugeruje, że uposażenie Władysława Jagiełły dotyczyło kościoła w Przechodowie, które według jego teorii miało być poprzednikiem Tykocina. W 1424 r. podczas ustanawiania wójtostwa miało dojść do translokacji osady na miejsce, gdzie Tykocin znajduje się obecnie, co dotyczyłoby również kościoła. J. Maroszek twierdzi, że początkowo świątynia znajdująca się w Przechodowie mogła pełnić funkcje misyjne wobec pobliskich pogańskich sąsiadów. J. Maroszek, *Struktura osadnictwa rycerskiego i drobnoszlacheckiego dawnej ziemi bielskiej do końca XVIII w.*, „Białostoczyna” 2002, nr 1–2, s. 90; i dem, W. Nagórski, *Tykocin. Miasto królewskie*, Tykocin 2004, s. 17. Wobec braku źródeł na ten temat twierdzenie to pozostaje jedynie w sferze hipotez.

¹⁹ L. Królik, *Organizacja dekanalna diecezji łuckiej i brzeskiej w XVII i XVIII w.*, Lublin 1981, s. 8.

wewnętrznych między zwolennikami Michała Zygmunowicza, Świdrygiełły i Jagiellonów. Skorzystał z tego Bolesław IV, który wcześniej zawarł umowę z Z. Kiejstutowiczem stanowiącą, że po jego śmierci książę mazowiecki przejmie grody podlaskie. W kwietniu 1440 r. wojska mazowieckie zajęły grody w Bielsku, Drohiczynie i Mielniku. Pomógł im starosta drohicki Jerzy Nassuta. Wśród ziem, które powróciły do Księstwa Mazowieckiego, były także posiadłości J. Gasztołda, w tym Tykocin. Zajęcie Podlasia przez Mazowszan wywołało ostry konflikt z Wielkim Księstwem Litewskim. Nowo obrany wielki książę Kazimierz Jagiellończyk, ze względu na młody wiek, był sterowany przez możnowładców litewskich. Główną rolę u boku wielkiego księcia odgrywał J. Gasztołd, który chciał odzyskać swe posiadłości na Podlasiu. Spór mazowiecko-litewski próbowano załagodzić na zjeździe rozjemczym w Parczewie pod koniec 1441 r., jednak bez skutku. W 1444 r., wobec niemożności rozwiązania konfliktu w sposób dyplomatyczny, Kazimierz Jagiellończyk z panami litewskimi postanowił uderzyć zbrojnie. Latem tego roku na Podlasiu wkroczyły wojska litewskie dowodzone przez J. Gasztołda. Konsekwencją przegranej Bolesława IV było jego zrzeczenie się pretensji do Podlasia za odszkodowaniem 6000 kop gr.²⁰

Bogusław IV włączył Tykocin do powiatu warszawskiego²¹. Przebywając w Nowogrodzie, 4 lipca 1440 r. książę potwierdził dokument lokacyjny wystawiony przez Janusza I w 1425 r. Wójtem pozostawał Piotr z Gumowa²². Dziś akt ten znamy tylko z dziewiętnastowiecznej wzmianki źródłowej z akt sądowych: „Przywilej *de data feria secunda in die Sancti Procopi* za panowania Bolesława V²³ miastu Tykocinowi wydany na prawa takie, jakie miastu Łomży służyły”²⁴. Nie wiadomo, jaki wpływ na rodzaj prawa miejskiego w późniejszym okresie miał dokument Bolesława IV potwierdzający prawo chełmińskie²⁵. W przyszłości

²⁰ I. T. Baranowski, *Podlasie w przededniu Unii Lubelskiej*, „Przegląd Historyczny” 1908, t. VII, z. 1, s. 50–51; A. Jabłonowski, *Podlasie, Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VI, cz. II, Warszawa 1909, s. 6; W. Jarmolik, *Gasztołdowie a Tykocin*, „Białostoczczyzna” 1987, nr 7, s. 22; Z. Romaniuk, *op. cit.*, s. 285; J. Tyszkiewicz, *op. cit.*, s. 35–36.

²¹ I. Kapica Milewski, *Herbarz*, Kraków 1870, s. 494.

²² Z. Romaniuk, *loc. cit.*

²³ W źródle popełniono błąd, gdyż chodzi o Bolesława IV. Książę Bolesław V Warszawski urodził się dopiero ok. 1453 r. i nie miał żadnej władzy nad Tykocinem.

²⁴ Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komisja Województwa Augustowskiego, sygn. 49, k. 8. W tej krótkiej wzmiance nie jest podany rok ani miejsce wydania dokumentu. W 1440 r. dzień św. Prokopa wypadał w poniedziałek. Miejsce wystawienia dokumentu można wywnioskować na podstawie innego przywileju wydanego przez Bolesława IV w Nowogrodzie z tą samą datą dla Stefana z Drogowina (nieistniejącej dziś miejscowości leżącej w XV w. niedaleko Tykocina). I. Kapica Milewski, *loc. cit.*

²⁵ J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny – geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica” 1977, t. XI, s. 16.

zastąpiono je prawem magdeburskim (nie wiadomo, kiedy to nastąpiło). Można to stwierdzić na podstawie potwierdzenia przywilejów miejskich przez Władysława IV z 1642 r.²⁶

Po przedstawieniu najważniejszych faktów i dokumentów należy przejść do ustalenia daty pierwszego nadania praw miejskich Tykocinowi. W historiografii utarł się pogląd, że Tykocin uzyskał prawo chełmińskie w 1425 r., na co pozornie wskazuje też wspomniany skrótowy zapis z tzw. Metryki Księstwa Mazowieckiego²⁷. Istnieją jednak przesłanki źródłowe mogące świadczyć o tym, że Tykocin uzyskał prawa miejskie wcześniej. W nadaniu młyna H. Szmeythowi z Torunia z 1423 r. Tykocin został określony łacińskim słowem *oppidum*²⁸. To samo sformułowanie pojawiło się w nadaniu wójtostwa Piotrowi z Gumowa z 1424 r. Zwłaszcza że występuje tam zwrot *infra limites oppidi*, który odnosił się do granic miasta, którego Piotr był wójtem²⁹. W języku łacińskim *oppidum* w odróżnieniu od słowa *villa* jednoznacznie odnosi się do miasta. Może to sugerować, że przed 1423 r. nastąpiła pierwsza nieudana lub niepełna lokacja, którą powtórzono w 1425 r. Zachowane streszczenie aktu z 1425 r. jest niejednoznaczne. Jest w nim mowa o nadaniu takich samych przywilejów dla mieszczan tykocińskich (*oppidanis de Thikoczino*), jakie mieli inni mieszczanie na terenie podległym księciu Januszowi I. Wzorem dla Tykocinian miała być Łomża³⁰. Określenie *oppidanis* może wskazywać, że przed wydaniem aktu mieszkańcy Tykocina mieli jakieś prawa miejskie, być może niepełne. Przywilej ten miał ich zrównać w prawach z mieszkańcami innych miast mazowieckich. Możliwe także, że było to ponowne nadanie prawa miejskiego, na warunkach takich, jakie miała wspomniana Łomża. W przypadku tego dokumentu jest to jednak niepewna hipoteza ze względu na typ źródła, jakim jest enigmatyczne streszczenie przywileju. W akcie księcia Janusza I odwoływano się do praw Łomży, która uzyskała prawa miejskie w roku 1418³¹. Być może więc datę pierwotnej lokacji miejskiej Tykocina należy cofnąć do okresu między 1418 a 1423 r.³² W takim przypadku Tykocin byłby pierwszym miastem lokowanym na terenie późniejszego województwa podlaskiego.

W 1424 r. książę Janusz I nadał wójtostwo tykocińskie Piotrowi z Gumowa³³. Warto w tym miejscu podkreślić, że nie było to nadanie prawa miejskiego.

²⁶ Por. przyp. 40.

²⁷ AGAD, MK, sygn. MK 333, k. 17v; *Metryka Księstwa Mazowieckiego...*, s. 19.

²⁸ AGAD, MK, sygn. MK3, k. 30v.

²⁹ Z. Romanuk, *op. cit.*, s. 292.

³⁰ AGAD, MK, sygn. MK 333, k. 17v; *Metryka Księstwa Mazowieckiego...*, s. 19.

³¹ AGAD, Kopicjana, sygn. 60, s. 253–262.

³² Za zwrócenie uwagi na ten aspekt pragnę podziękować doktorowi Tadeuszowi Grabarczykowi.

³³ Jeśli odrzucić tezę o lokacji Tykocina przed 1423 r., Piotra z Gumowa powinno się określać nie wójtem (ci występowali wtedy głównie w miastach), a sołtysiem lub choćby wójtem wiejskim.

Po wcześniejszej nieudanej lokacji najprawdopodobniej postanowiono przyjąć wzorzec niektórych miast mazowieckich. Tamtejsze lokacje na prawie niemieckim miały najczęściej dwa etapy: 1. ustanowienie wójta (właściwie sołtysa); 2. nadanie prawa miejskiego (magdeburskiego lub chełmińskiego). Te fazy mogły być rozciągnięte w czasie. Tak było np. w przypadku Łomży: w 1400 r. istniał już urząd wójta, ale nadanie praw miejskich nastąpiło dopiero w 1418 r.³⁴ Tykocin ponownie uzyskał prawa miejskie lub zostały one rozszerzone 28 czerwca 1425 r. Miały być one wzorowane na Łomży³⁵.

W związku z nieznaną pełną treścią aktów nadania prawa miejskiego, by ją w pewnym stopniu zobrazować, należy spróbować znaleźć analogie z innymi pobliskimi miastami mazowieckimi, mazowieckim i litewskim ustanowieniem wójtostwa, a także potwierdzeniem praw miejskich z 1642 r. Jak wiadomo, akty lokacyjne składały się z dwóch części dotyczących: zagadnień prawno-ustrojowych i spraw gospodarczych. Przywilej częściowo zwalniał ludność miasta od władzy i jurysdykcji urzędników władcy. Wójt miał uprawnienia sędowniczo-administracyjne. W późniejszym okresie ich część przejął burmistrz z radą miasta³⁶. Dokumenty lokacyjne niekiedy określały granice miasta i jego gruntów ornych³⁷. Może tak też było w przypadku Tykocina³⁸. Pojawiały się także lata tzw. wolnizny, po upływie której mieszczanie wypełniali określone powinności, które od tej chwili były inne od tych wykonywanych przez ludność wiejską³⁹. Wielokrotnie zdarzało się, że władcy w przywilejach wspominali również o wolności handlu w mieście, targach i jarmarkach, rzemiośle i wolnej propinacji.

W 1642 r. Władysław IV wydał potwierdzenie praw miejskich Tykocina, gdyż oryginalne dokumenty spłonęły podczas pożaru. Nie wiemy dokładnie, czy w okresie 1425–1642 zachodziły jakieś zmiany dotyczące prawa miejskiego w Tykocinie. Z dokumentu wystawionego przez króla dowiadujemy się, że Tykocin rządził się wtedy prawem magdeburским, a nie – jak wcześniej – chełmiń-

³⁴ AGAD, Kopicjana, sygn. 60, s. 253–262; D. B z u r a, M. K a c z y ń s k i, *Łomża w dokumencie archiwalnym. Katalog wystawy*, Łomża 2011, s. 2–4; W. J a r m o l i k, *Rozwój niemieckiego prawa miejskiego na Podlasiu do Unii Lubelskiej 1569 r.*, „Przegląd Historyczny” 1982, R. LXXIII, s. 30; S. R u s s o c k i, *Etapy lokacji miejskich na Mazowszu w XIV–XV w.*, „Przegląd Historyczny” 1964, R. LV, z. 2, s. 190, 194.

³⁵ AGAD, MK, sygn. MK 333, k. 17v; *Metryka Księstwa Mazowieckiego...*, s. 19.

³⁶ Pojawienie się tych instytucji udało się wychwycić na Podlasiu dopiero od końca XV w.

³⁷ Tak było w przypadku m.in. Bielska, któremu nadano prawa miejskie w 1495 r. I. D a n i - ł o w i c z, *op. cit.*, s. 243–244.

³⁸ O tym, że takie granice były nakreślone jeszcze przed wydaniem aktu lokacyjnego z 1425 r., wskazuje sformułowanie z aktu nadanie wójtostwa z 1424 r.: *infra limites oppidi*. Z. R o m a n i u k, *loc. cit.* Nie znamy tych granic, gdyż zmieniła je zapewne tzw. pomiaru włóczna przeprowadzona w Tykocinie w 1559 r. W przywileju nadania prawa miejskiego dla Łomży z 1418 r. nie było podanej liczby łąnów należących do miasta. Por. AGAD, Kopicjana, sygn. 60, s. 253–262.

³⁹ W. J a r m o l i k, *Rozwój niemieckiego prawa...*, s. 32.

skim. Sądy odprawowali wójt i burmistrz, aczkolwiek istniało prawo apelacji do ówczesnego zarządcy tykocińskiego, a następnie do władcy. Podobnie mogło być w czasach, gdy Tykocin leżał w granicach Mazowsza i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Targi odbywały się we wtorki. W dokumencie król odnawiał trzy jarmarki: na św. Trójcę (pierwsza niedziela po święcie Zesłania Ducha Św.), na św. Franciszka (4 października) i na św. Marcina (11 listopada)⁴⁰. W latach dwudziestych XV w. targi zapewne odbywały się w Tykocinie. Większe wątpliwości są w sprawie jarmarków, zwłaszcza ich dat. W 1425 r. najprawdopodobniej w Tykocinie nie było jeszcze kościoła. Świątynia powstała nieco później i była pod wezwaniem m.in. św. Trójcy – z czym związana jest data jednego z jarmarków. Jarmark na św. Franciszka mógł mieć związek z zakonem bernardynów sprowadzonych do Tykocina w drugiej połowie XV w., a na św. Marcina z Marcinem Gasztołdem – spadkobiercą Jana. Tekst dokumentu nie odwołuje się bezpośrednio do któregośkolwiek z wcześniejszych nadań prawa miejskiego.

Z każdym z wymienionych piętnastowiecznych dokumentów nierozzerwalnie wiąże się osoba Piotra z Gumowa (Gumowskiego). Urodził się on zapewne pod koniec XIV w. Był szlachcicem herbu Pobóg pochodzącym z Gumowa, położonego w ziemi nurskiej⁴¹. Był pierwszym historycznie znanym wójtem na terenie Podlasia. W źródłach się po raz pierwszy pojawił z nadaniem mu wójtostwa tykocińskiego⁴².

W 1435 r. spotykamy Piotra z Gumowa w Gdańsku, gdzie sprzedawał drewno na budowę kościoła Panny Maryi. Świadczy to o jego działalności kupieckiej. Handlował także w Starej Warszawie, gdzie 27 kwietnia 1453 r. w imieniu Gasztołda zawarł umowę z mieszczańinem warszawskim Wawrzyńcem Skoczybłoto⁴³. Dnia 20 listopada 1437 r. wielki książę litewski Michał Zygmuntowicz, będąc w Brańsku, nadał Piotrowi puszcę zwaną Choroszcz⁴⁴. W 1430 i 1443 r. wójt

⁴⁰ AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 4146. Kopia tego dokumentu znajduje się w: AGAD, Kapicjana, sygn. 36, s. 128–137. Źródło to wydano drukiem w wersji łacińskiej i w tłumaczeniu na język polski na podstawie innej kopii znajdującej się w niezachowanych dziś księgach ziemskich tykocińskich: A. K o c h a ń s k i, *526 lat dziejów miasta Tykocina na tle historii Polski*, Białystok 2010, s. 443–446.

⁴¹ A. B o n i e c k i, *Herbarz Polski*, t. VII, Warszawa 1904, s. 191.

⁴² Z. R o m a n i u k, *Wójt tykociński Piotr z Gumowa (koniec XIV w. – po 1459 r.)*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku” 2000, z. 14, s. 68.

⁴³ Chodziło o zwrot futra sobolowego i 123 florenów za skóry gronostajowe i bułatowe. Widnieje w tej transakcji jako *advocati de Thicoczyno*. *Księga ławnicza miasta Starej Warszawy z XV w.*, wyd. S. Ehrenkreutz, t. I, Warszawa 1916, dok. 1476.

⁴⁴ A. K o ł o d z i e j c z y k, *Zarys kolonizacji puszczy na Podlasiu w XV–XVI w.*, [w:] *Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny...*, s. 58; J. W i ś n i e w s k i, *Rozwój osadnictwa na pograniczu polsko-rusko-litewskim od końca XIV do połowy XVII w.*, „Acta Balitico-Slavica” 1964, t. I, s. 126. Bojąc się o zgubienie oryginału dokumentu, dokonał w 1456 r. wpisu do metryki mazowieckiej. AGAD, MK, sygn. MK3, k. 249–249v.

tykociński został odnotowany w sądzie ziemi łomżyńskiej, podczas sprawy z Borzysławem i Goczysławem Gąsiorowskimi⁴⁵. Występuje także w aktach ziemi łomżyńskiej w 1444 r. jako wójt tykociński⁴⁶. W 1446 r. wspomniano go pod tytułem: *procurator Tykocinisis, servitor domini Gastoldi*⁴⁷. W dniu 22 października 1459 r. w Wasiliszkach uposażył kościół choroszczański w dwie włóki gruntów ornych z sianożęciami, a także w dwie karczmy⁴⁸. Najprawdopodobniej uczynił to pod koniec swego życia, by w świątyni wznoszono za niego modlitwy po śmierci. Jest to ostatnia wzmianka źródłowa mówiąca o Piotrze z Gumowa, co może sugerować, że niedługo potem zmarł. Miał co najmniej dwóch synów: Jana i Mikołaja, którzy być może odziedziczyli po nim wójtostwo⁴⁹.

Na podstawie przywilejów nadania wójtostwa najważniejszą osobą w Tykocinie stawał się wójt. Początkowo jego podstawowym zadaniem było sprowadzenie osadników⁵⁰. Dostawał także uposażenie. W rejestrze dokumentu z 1424 r. zapisano: „Książę mazowiecki Janusz I ustanawia i uposaża dziesięcioma włókami wójtostwo tykocińskie oraz nadaje je Piotrowi z Gumowa, z prawem pobierania trzeciego denara od spraw sądowych”⁵¹. W przywileju księcia Witolda Piotra z Gumowa dostał pięć wolnych łanów, trzeci denar od każdej osądzonej sprawy, prawo posiadania co trzeciej jatki w mieście, możliwość zbudowania młyna miejskiego na rzeczce Dorpska (?), jedną wolną karczmę, jedną łąźnię i wolną wagę⁵². Z tego wynika, że wójt lub mieszkańcy musieli wznieść wymienione budynki. W mazowieckim przywileju nadania prawa miejskiego (1425) zapewne nie obniżono uposażenia wójta z 10 do 5 łanów w porównaniu z ustanowieniem wójtostwa (1424), jak to było w przywileju litewskim. Zapewne w akcie Janusza I Starszego z 1425 r. także pozostawiono zapis o pobieraniu przez wójta trzeciego denara od spraw sądowych, jak to było we wcześniejszym przywileju i w nadaniu litewskim. Porównując te dwa źródła, problemem staje się ustalenie, czy

⁴⁵ Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział na Wawelu [dalej: ANK], Zbiór Zygmunta Glogera [dalej: ZZG], sygn. 44, s. 13–14, 33, 37.

⁴⁶ I. K a p i c a M i l e w s k i, *op. cit.*, s. 128.

⁴⁷ ANK, ZZG, sygn. 44, s. 61–62.

⁴⁸ *Prawa i przywileje miasta i dóbr ziemskich Zabudów XV–XVIII w.*, oprac. J. Maroszek, Białystok 1994, s. 85–86.

⁴⁹ I. K a p i c a M i l e w s k i, *loc. cit.*; Z. R o m a n i u k, *Tykocin w XV w.*, s. 285–286; i d e m, *Wójt tykociński...*, s. 68. Nie zgadza się z tym Włodzimierz Jarmolik, pisząc, że następcą Piotra z Gumowa był Maciej z Opoła Czechonowskiego. W. J a r m o l i k, *Gasztoldowie a Tykocin...*, s. 19. Jan Gasztold nadał mu w 1452 r. dwie włóki tykocińskie. AGAD, Kapicjana, sygn. 10, s. 215–218. Trzy lata później zaś nadał mu ziemię nazwaną Bełczącystok. Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie, Teki Glinki, teka 89, s. 13; M. K u ź m i ń s k a, *Olbracht Marcinowicz Gasztold*, Wilno 1928, s. 47.

⁵⁰ W. J a r m o l i k, *Rozwój niemieckiego prawa...*, s. 34.

⁵¹ Z. R o m a n i u k, *Tykocin w XV w.*, s. 292.

⁵² *Vitoldiana...*, s. 153–154.

w przywileju dotyczącym praw miejskich Janusza I pojawiło się nadanie wójtowi karczmy, młyna, jatek i wolnej wagi. Należy przypuszczać, że część lub wszystkie z tych elementów zostały wymienione w lokacji mazowieckiej. W 1436 r. J. Gasztołd potwierdził Piotrowi z Gumowa posiadanie wójtostwa, młyna na rzeczce Dorpska (?), pobieranie opłat z kar i targów, a także nadał mu pole zwane „Soschene Sziedlisko”⁵³.

Obowiązkiem większości wójtów w okolicznych miastach była organizacja życia miejscowości. Miał on za zadanie: wymierzać grunty, przestrzegać ładu i porządku w mieście, sędzić mieszkańców, ściągać podatki, czynsze i dochody na rzecz właściciela⁵⁴. Nie ma tych zobowiązań w omawianych aktach, ale zapewne były one wypełniane.

Wójtowie byli zobowiązani do uczestniczenia w pospolitym ruszeniu. Włodzimierz Jarmolik pisał, że „np. wójt z nie tak odległej od Tykocina Wizny [leżącej na Mazowszu – przyp. M.S.], wg przywileju na swój urząd z 1435 r., także musiał stawić się na wyprawę wojenną na koniu wartości 4 kopy groszy, w pancerzu, z kuszą i w hełmie zwanym pospolicie »kłobuczek«”⁵⁵. Według przywileju Witolda podczas wypraw wojennych wójt tykociński był zobowiązany do osobistej służby z jednym kusznikiem (*balistario*)⁵⁶. Można z tego wnioskować, że w czasach, gdy Tykocin był mazowiecki, wójt w jakiś sposób był także zobowiązany do służby wojskowej. J. Gasztołd utrzymał obowiązek stawienia się wójta na wyprawę wojenną i wystawienie jednego kusznika⁵⁷.

Tykocin był miastem już w 1425 r. Nie ma pewności, ale istnieją przesłanki, że mógł nim być przed 1423 r. Zmiana właścicieli z książąt mazowieckich na litewskich, a później przejście Tykocina w ręce rodu Gasztołdów rozpoczęło nowy etap w historii miejscowości. Miasto się rozbudowywało, ufundowano parafię rzymskokatolicką, później także prawosławną. Sprowadzono do Tykocina bernardynów. Ściągnięto do miasta przedsiębiorczych Żydów, tworząc jedną z najważniejszych gmin w kraju. Zbudowano zamek obronny. W XVI i XVII w. dał on podstawy do powstania jednej z najsilniejszych fortec na terenie Rzeczypospolitej, która przez pewien czas pełniła funkcję królewskiego skarbcza i arsenału. Tu też mieściła się jedna z części składowych rezydencji króla Zygmunta Augu-

⁵³ AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, nr 780; AGAD, Kapicjana, sygn. 41, s. 551; *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum...*, s. 358; Z. Romanik, *Tykocin w XV w...*, s. 282–283.

⁵⁴ W. Jarmolik, *Rozwój niemieckiego prawa...*, s. 37.

⁵⁵ Idem, *Służba wojskowa wójtów podlaskich w XV w.*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku” 1991, nr 5, s. 15.

⁵⁶ *Vitoldiana...*, s. 153–154.

⁵⁷ AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, nr 780; AGAD, Kapicjana, sygn. 41, s. 551; *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum...*, s. 358; Z. Romanik, *Tykocin w XV w. ...*, s. 282–283.

sta. Nie doszłoby do tego, gdyby nie nadanie Tykocinowi prawa miejskiego w pierwszej połowie XV w. Duży wpływ na początki i organizację miasta miał także jego pierwszy wójt – Piotr z Gumowa.

MICHAŁ SIERBA

Regarding to granting the city rights to Tykocin in 15th century

The article describes an issue of granting the city rights to Tykocin in 15th century. Thanks to insightful analysis of the preserved documents, the hackneyed opinion that the first city rights were given to Tykocin in 1425, is being called into question. In the article all the most important documents about this issue were pointed and described. Basing on those documents we cannot define the exact date of granting the city status to Tykocin for the first time, but it was before 1423. The article also presents all the rights and duties which were guaranteed to the townsmen and the mayor of Tykocin. A biography of the first tykocinan mayor – Peter from Gumowo is showed at the end of the article.